

EDUARD BORNHÖHE

TASUJA

JUTUSTUS

EESTI VANAST AJAST

Kujundanud Mart Anderson
Esikaane illustratsioon Andrei Kedrin
Korrektor Siiri Soidro

© Tänapäev, 2017
ISBN 978-9949-85-122-5
www.tnp.ee

Trükitud AS Printon trükikojas

Astasadade kuristik haigutab meie ja selle aja vahel, milles siin räägitavad juhtumused on sündinud. Selle pika aja sees on meie maal, niisama kui mujal maailmas, palju vanu asju igaviku rüppe vajunud, kust neid kellegi muinasaegade tagasisoovija õhkamine enam välja ei meelita; uusi olusid, kuigi mitte kõigiti paremaid, on luge-mata arvul tekkinud. Üleüldse on maailma muutlik nägu nooremaks, lahkemaks läinud; kuuesaja aasta eest oli ta, meie ajaga võrreldes, vana ja mõru. Iseäranis meie maal.

Luba, lugeja, et ma sulle seda tagasitõukavat nägu paari kerge kriipsuga mõtte ette maalin. On pildil valitsev põhivärv, siis on kergem pildi kujudele karva ja muljet anda.

Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel sattus eestlane isevärki naabrite keskele. Öeldakse, et naabritega üleüldse raske olevat rahu ja sõpruses elada. Aga eestlase tolleaegsed naabrid olid päris hullud, üks hullem kui teine. Nad riisusid ta vaese pagana puupaljaks, et Rooma päike otsekoheemalt tema pimedat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, tegid ta teoloomaks, et ta keskaja haridust suudaks kanda, ja saatsid ta tööle tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetas.

Niisugused halastajad, õpetavad naabrid olid taanlased ja sakslased.

Teised naabrid – rootslased, venelased, lätlased, leedulased – ei varjanud kiskja hambaid mahedate morkadega, vaid näitasid endid ausa otsekoheusega, kui võisid. Nad käisid sagedasti eestlaste kehval laual söömas, aga kui kõht täis või peremehe malk tüsedam juhtus olema, vantsis

palumata külaline jälle kodu poole, paganaid paganateks jättes.

Esimestes võitlustes usu ja hariduse eest kiskus Taani kuningas Harju ja Viru maakonna enese kätte. Muu eestlaste maa jäi Liivi ordu ja piiskoppide omaks.

Kui sõdade järel ajuti rahu tuli, voolasid sakslased ja taanlased võidetud maale, igaüks sai oma tüki kätte ja jäi nende talupoegade peremeheks, kes maatüki peal elasid. Esiotsa ei olnud eestlane mitte pärisori, vaid peaaegu vaba rentnik. Aga mida enam võõraste sisserändajate hulk ja hulgaga võim kasvas, seda enam nõuti talupojalt, ja sada aastat pärast maa allaheitmist kinkis Taani kuningas Christoph II kõik eesti sugu talupojad oma vasallide, taani ja saksa sugu isandate pärisomanduseks igaveseks ajaks.

Tal poleks seda tarvis olnud teha, sest pärisorjus oli juba ammu enne täit hoogu võtnud. Hirmus oli veel meie valgustatud päevil pärisorja põli, palju hirksam oli ta toorel, sõjahädast kurnatud ning ebausust rumaldatud keskajal. Ei olnud vaigistust usustki, sest usku ei õpetanud keegi. Ei tunginud kas raskesti rõhutatud talupoegade hädakisa kuningateni, kes, ise kaugel ja pealegi alati koduste tülidega kaelani töös, küll pealikuid Tallinnas pidasid, kellest aga mõisnikud nii vähe hoolisid, et isekeskis seadusi tegid ning mitu korda maad Liivi ordu valitsuse alla pakkusid.

Eestlane oli taevakarja lambaks saanud, kuid villu kasvatas ta ainult võõrastele.

Sest ajast ütleb üks sakslane, kroonikakirjutaja Kelch: „Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevas, pappide paradüüsi, võõraste kullaauk, aga talupoegade põrgu.“

2

Harjumaa põhjapoolses otsas, Tallinna lähedal, põlise laane keskel, seisis üksik talu, teedest kaugel, niipalju kui sel ajal teesid võis olla. Talu hüüti Metsa taluks, sest et ta metsa sees oli, ja ta oli ühel imelikul viisil ühe sündinud maamehe Tambeti päralt, kes siin valitses kui mõni „Kura kuningas“ kunagi.

Kuidas oli see mees pärisperemeheks saanud, kuna peaaegu kõik muud eestlased olid juba pärisorjad? Seda me kohe näeme.

Tambeti isa oli olnud Tallinna piiskopi ori. Piiskopil oli palju maid ja metsi, kus ta, oma tähtsast kehaküllusest hoolimata, sagedasti küttimas käis. Tambeti isa, nimega Vahur, oli pikk priske poiss, kelle määratuis liikmeis peitus niisama palju raudset jõudu kui tinast laiskust. Ta oli niisama tugev ja niisama laisk kui karu, aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need lugemata hoobid, mis ta laiskuse eest sai, tüütasid tema viimaks nõnda ära, et ta jalad selga võttis ja metsa pakku jooksis. Piiskopil oli tugevast sulasest kahju; ta vandus, maksku mis maksab, pagulast jälle kätte püüda. Saatis sulased välja, ronis ise rammusa mära selga ja ratsutas metsa. Metsas eksis ta küll ära, aga leidis truuduseta sulase tüvik tamme varjul rahukalt puhkamast.

„Küll ma su üles äratan,“ urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa – tsiuh!

„Hellasti“ äratatud pahategija kargas kui nõelatult püsti ja nühhkis aietades hellasti puudutatud kohta.

„Sa pahareti sulane! Sa redu, kurjategija, mi-is? Sulased, siia, halloo! Vaat sulle, säh!“

Vaimulik isand tõstis jälle piitsa, mille õel vilistamine pahareti sulase hinge ärritas.

Aga sel silmapilgul kiskus ennast mära äkki lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähedalt kostis tume urin. Suur metselajas tuli nähtavale ja näitas nõu pidavat, kas maksab kahejalgseid külalisi ligemalt vaatama minna.

„Karu!“ karjatas püha isand ja pillas piitsa maha.

„Määratu veis,“ pomises sulane.

„Püha jumal, mis nüüd teha?“

Sulane kehitas õlgu ja istus sõna lausumata maha.

„Jeesus ja Maria! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saadana küüsis surra! Rumal talupoeg, tõuse, mine talle kallale – sa oled ise kui karu... Pai Vahur, kägista teda, rebi ta lõhki... Näe, tuleb... oh jumala ema... Vahur, aita, päästa mind, oma hingepäästjat!“

Vahur raputas tõsiselt pead.

„Parem on kiskja küüsis kui nuhtlejate piitsa all kärvata.“

Karu tuli ligemale. Piiskop keksis ühelt jalalt teisele.

„Jää siis ometi siia, mina pistan jooksu.“

Ja piiskop tahtis punuma panna.

Aga Vahur venis püsti ja lausus rahulikult:

„Mul on pikemad koivad kui piiskopihärral.“

„Ma ei lase sind nuhelda –“

Sulane naeris.

„Ma lasen su priiks –“

Sulane kuulas teravamalt.

„Ma annan sulle maid päri – ai, ai, ai – issand, halasta... näe!“

Karu ajas end kolm sammu eemal urisedes püsti.

„Kas härrad annavad pärismaad?“

„Annan, jumala eest annan.“

„Kas vannuvad selle peale?“

„Vannun, vannun, vannun!“

Sulane rebis jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmates. Mesikäpp urises vihaselt... Vahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga haaras ta raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja tõukas talle jahinoa tera täielt rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavasti kaissu. Inimene ja kiskja veeresid maas. Murtud raod ragisesid, peene liiva tolm keerles üles, kuulduis se-gane poollämbunud rõhin ja mõmin. Siis kerkis võitja – inimene – kriimustatult ja lõhkiste riietega püsti ja vaatles võidurõõmuga võidetud vaenlase mürakalist, surmakram-pides tuksuvat keha.

„Selle kiskja veri paneb minu vabaduse taime tärkama,“ pomises ta iseeneses.

Ta ei eksinud. Piiskop pidas sõna, laskis pagenuid sulase vabaks ja kinkis talle pärisomanduseks tüki metsa, mis hilisemates sõdades maapinnalt kadunud Lodijärve lossi maade serval seisis. Ainult sõjas pidi ta piiskoppi aitama.

Tugev Vahur ehitas enesele metsa sisse majakese, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ja toitmis ennast jahisaagist. Tema kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid hävitada. Tema haruldane kehajõud tegi teda kaugel ümberkaudu kuulsaks ja tema nimi ning teod elasid saja võrra suurendatud kujul kaua rahva suus. Räägiti temast, kuidas ta kord terve hundikarja, kes kibeda külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ära kägistanud,

nahad maha nülginud ja kered kui jõulukingitused kuu-
se okstesse riputanud, kust neid siis nälginud suguven-
nad halastades maha rebinud ja ausasti oma tühja kesta
matnud; kuidas ta korra targema rahva suust kuulnud, et
vanal ajal olnud üks väga rammukas mees, Simpson või
Sampson, kes sada hunti või karu sabapidi kokku sidunud,
mispeale tema, Vahur, ühe metshärja, ühe karu, ühe hundi,
ühe metskuldi ja veel mõne tigea eluka kinni püüdnud,
imetaltsaks teinud ja selle põrgukutsikate karjaga läbi küla
uitnud; kuidas ta kuused juurtega maapõuest kiskunud,
juures ja ladvad maha murdnud ja enesele tüvedest maja
ehitanud. Neid ja muid muinasjutte rääkis rahva suuren-
dav suu tugevast Vahurist, ja neid jutte kuulates särasid
poiste silmad elavamalt, vajus meeste rõhutud selg veel
enam küüru ja mahapööratud orjapilk pajatas: „See oli
tema. Meie seda ei või... peame kannatama...“

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi,
tundis siis igavust, lunastas enesele Lodi järve lossihärra
käest hundinahkade eest nägusa neiu naiseks ja naisevenna
sulaseks, hellitas naist, laskis sulasel tüki maad põlluks
muuta, tegi end kõigi metsaliste hirmuks ja suri raugana,
oma pojale Tambetile, kes oli ise juba naisemees ja lapseisa,
järgmisi õpetusi kaasa andes:

„Sa tead, poeg, mina sain priiuse ja maa oma tugeva kä-
sivarre läbi ja hoidsin neid oma käsivarre tugevusega. Sina
oled küll ka sirge poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja
lahjad puusad. Noort puud maa seest uuristada ja metssi-
ga maha virutada sa ei jaksaks. Sul on aga terane pea, vast
teed sa kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja
kergelt saadud vabadust – ta on magusam kui mesi, aga

ka sulavam kui mesi: enne kui märkad, võib ta ära aurata, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge müür meie maja ümber, osta endale rohkem sulaseid, hari maad ja korja jõukust. Ära tee isandatega tegemist, põlga nende segast usku, palu taevataati...“

Siin jäi Vahuri hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisas:

„Ma tunnen orjapõlve, tunnen oma rahva häda, aga ei suutnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatavad hammaste taga, aga ei julge hammustada... rahva hing on lämbutatud ja kiunub haledasti rõhujate põlvede ümber... Otsi neid, kes ei kaeba, aita tagant, kihuta teisi aitama... ja kõlab siis ähvardav ulgumine üle maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilvi lõhub ja leinavaid jumalaid vägevasti äratab!...“

Tugev Vahur ei rääkinud enam. Hing lahkus õhates raugenud kehast.

Tema surivoodi ees seisis nuttes ta naine, Tambet oma naisega ja nende poeg Jaanus, kes sel ajal oli kaheksa-aastane. Vahuri lesk läks paar kuud hiljem armastatud mehe järel hauda. Ka Tambeti naine suri kahe aasta pärast.

Tambet oli agar, väle mees, kes liikumist ja varakuhjast armastas ning isamaa õnnetusest palju ei hoolinud. Ta ostis veel kolm noort sulast, ehitas kena ruumika elumaja, piiras õue palkseintega ja istutas aia väljapoole seinu. Parajal kohal, elumajast vähe eemal, raius ta metsa maha ja hakkas suuresti põldu harima. Sakstest ei hoidnud ta Vahuri käsu vastu ennast mitte eemale, vaid hakkas juba varakult nende keelt õppima, käis sagedasti Tallinnas ning Lodijärve lossis kauplemas ja endale tarvilikku kraami

toomas. Oma poja Jaanuse pani ta kohe pärast Vahuri surma Tallinna Mustmunga kloostriisse õppima. Tema nõu oli poega täieks saksaks ja kirjatargaks kasvatada. Vahuri viimse manitsuse unustas ta hoopis ära.

Aga Jaanus pidas seda meeles. Meesterahvas mäletab üleüldse vähe lapsepõlvest, sest et sügavasti mõjuv lapsest meheks muutumise aeg seda, mis lapse maailm olnud, korraga ärkavale vaimule nii tühiseks kujutab, et sellest osavõtmisega ühtlasi ka mälestus kaob ja vaim uuesti sünnib. Aga üksikud juhtumused, mis lapse südant põhjani põrutanud, helisevad järel läbi mehepõlve ja hõljuvad üksinduse tundidel rõõmsaid ja kurbi mälestusi äratades veel hallide juuste ümber.

Kui Jaanus esimest korda läbi kitsa, pimedada Harju tänava Tallinna sisse sõitis, vahtis tema, roheliste metsade vaba poeg, poolkohkunult, poolkurvalt ilmatu kõrgeid kivist hooneid, mille võretatud akende taga võõrad näod vilksatasid. Jaanusel oli tundmus, kui pigistaks keegi tal kõri kinni. – „Varja vabadust!“ kajas ta kõrvus Vahuri viimne sõna. Aga ta harjus ja õppis talvel visalt ning virgasti munkade tarkust, mis sel ajal oli peaaegu ainus tarkus. Seda suurema isuga luusis ta suvel mööda koduseid metsi.

3

Jaanus oli kümme aastat vana, kui ta isaga esimest korda Lodijärve lossi ratsutas, mille maade serval, nagu öeldud, Tambeti talu seisis.